

Т. В. Шадріна

доцент кафедри культурології та українознавства
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет
м. Запоріжжя, Україна

ВІЧНИЙ МАНДРІВНИК: ТОПОСИ ДОМУ І ПАМ'ЯТІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ МАХНА

Анотація. У статті вивчаються топоси «дому» та «пам'яті» у творчості В. Махна крізь призму його подорожей та трансформації ідентичності після переїзду з України до Нью-Йорка. З'ясовується еволюція понять «чужий» та «свій» у творах нью-йоркського періоду письменника.

Ключові слова: топос дому, топос пам'яті, свій, чужий, ідентичність, мотив мандрів.

У сучасному світі, де все більше спостерігається відкритість кордонів (культурних, національних, географічних), запущені механізми унітаризації, глобалізації, поглинення індивідуального загальним тощо. (Е)міграція стає дедалі доступнішою, а відтак змішування/взаємозаміна понять «свій» та «чужий» стає нормою. Якщо протягом усього існування людства чітко розмежування компонентів зазначеної антонімічної пари дозволяло зберігати групи (соціальні, культурні, релігійні, етнічні тощо) у межах визначених кордонів, то в нинішній ситуації відбувається відчутна переоцінка параметрів «свого» та «чужого/іншого» аж до майже цілковитого розмивання меж між цими поняттями. Саме ці зрушення привертають пильну увагу науковців до категорій «свій/чужий» у науковому дискурсі сьогодення.

Зазначена бінарна опозиція стає предметом дослідження в літературознавстві, філософії, культурології, соціології, політології тощо. У літературознавчій науці дихотомія «свій/чужий» вивчається в рамках імагологічного дискурсу, що є частиною компаративних студій. Співвідношення категорій свій/чужий цікаві для дослідників постмодерністських (Ж. Ліотар, Т. Гундорова), феміністичних (С. де Бовуар, Ю. Кристева), постколоніальних (Г. Бгабга, Е. Саїд, Т. Гундорова) та інших студій.

Поняття «свій» і «чужий» є важливими для емігрантського дискурсу, оскільки вони допомагають зорієнтуватися в чужій культурі і розібратися з явищами, невідповідними власній культурній традиції. На думку Т. Цимбал «відчуття специфіки «свого» формується в процесі усвідомлення і розуміння сутності «чужого». При відсутності «чужого» немає потреби і в самоототожненні і окресленні власної культурної ідентичності» [15, с. 131]. Дійсно для емігранта збереження власної національної та культурної ідентичності є запорукою менш болісного «включення» в нове соціокультурне середовище, що своєю чергою прискорює вкорінення на новому ґрунті.

Метою даного дослідження є вивчення топосів «дім» і «пам'ять» у творчості українського поета, письменника, перекладача Василя Махна крізь призму його подорожей і трансформацій національно-культурної ідентичності мистця, пов'язаних з його переїздом з України до США.

Актуальність цієї студії зумовлена насамперед необхідністю дослідження категорій свій/чужий у сучасному світі, де недооцінка виникнення ситуації ворожого зіткнення між «своїм» та «чужим» (на культурному, релігійному, соціальному ґрунті), недостатнє толерування «чужого» у зіставленні зі «своїм» здатні призвести до спалахів локальних та глобальних непорозумінь та військових конфліктів.

Новизна дослідження полягає у з'ясуванні особливостей семантичного навантаження топосів «дім» і «пам'ять» у різні періоди творчості українського поета Василя Махна.

Дослідники творчості Василя Махна називають його і «поетом пілігримом», і «поетом світу», і «номадичним поетом», і «мандрівним поетом» за його непосидючість, постійну жагу до мандрів, а 2000 року Махно і взагалі з маленького провінційного Тернополя переїхав до мегаполіса на березі Атлантики – Нью-Йорка. Близько трьох років пішло на при звичаювання до нового місця, на осягнення нових реалій, коли твій дім за «десять вулиць від океану», а коли поет «обжив» цей простір, йому раптом захотілося повернутися до невеликого затишного містечка в Україні.

Збірка «38 віршів про Нью-Йорк та дещо інше», перша книга, написана після переїзду, – це спроба письменника окреслити своє перебування в новому просторі й означити для себе межі міста (географічні,

соціокультурні), локалізуватися в ньому, розширитися довкола в прагненні створити власну версію мегаполіса. Ця книга декларує блукання автора «між світами і між культурами», засвідчує пошук нової поетичної мови, яка б відтворювала нове світобачення мистця [14, с. 122]. Наскрізні мотиви невизначеності, незахищеності, розгубленості створюють загальний мінорний настрій збірки, яка ніби продовжує книжку есеїв «Парк культури та відпочинку імені Гертруди Стайн». Саме в цей період у творчості Махна ключовими стають топоси дому і пам'яті.

З часом новий простір стає все більш затишним, набуває обрисів *свого*. Поступово виникає відчуття захищеності, осілості, дому. Тамара Гундорова у зв'язку з цим висловлює думку у передмові до збірки «Поет, океан і риба», що поет діаспори демонструє, з одного боку, нерозірвану пуповину з батьківщиною, а з другого, не може вже жити без нового світу. Таким чином, для В. Махна Нью-Йорк вже «в теплому хутрі», і хоч в «зимі нью-йоркській» так само холодно і вітряно, і в грудні «дощ з відра», але в «китайському ресторанчику імлавім» «приносять суп із курки це недорого», «зелений чай тут подають до страви», життя починає налагоджуватися і «шум океану все частіше висить у просторі твоїх слів» [6, с. 98, 113]. Махно за спостереженням науковиці, вже «почувається в місті вдома, вкорінюється в Нью-Йорк, освоює його локуси та ландшапти, будує свій дім буття» [1, с. 4].

Тобто творчість цього періоду засвідчує прагнення поета «вжитися» в новий часопростір: з одного боку, він чимдуж намагається розірвати зв'язки з покинутою батьківщиною (старим домом), а з другого – опирається не менш притягальним принадам Нью-Йорка (нового дому). Це період інтеграції в нове соціокультурне середовище, і одночасно – творчої трансгресії «на нову територію своєї поезії», як написав Б. Рубчак у передмові до книги поезій «Cornelia Street Café [13, с. 19].

І що більше новий простір відкривається поету для освоєння, розуміння, ословлення, то більше Махно сумує за своїм, рідним, яке невмолимо віддаляється і витісняється *чужим*, що поступово стає *своїм*.

Зрештою океан стає невід'ємною частиною життя В. Махна, оскільки фізично його новий дім знаходиться в межах цього локусу, водна стихія міцно проникає в творчу сферу і непомітно з часом стає частиною топосу дому поета, на що звертають свою увагу і літературознавиці Мініч та Демчук [7, с. 12].

У «нью-йоркських» текстах («Уздвож океану на ровері») Махна пам'ять про минуле дитинство, символом якого виступає полунична галявина, охоплює не тільки спогади самого автора. Письменник оповідає про полуничні поля на фермах Америки і ретранслює дитячі «полуничні спомини» через опис епізоду з фільму Інгмара Бергмана «Сунична галявина» (1957), але попри те, що в кожній людині є в житті своя «полунична галявина», де вона «вперше розкусила солодку суницю, сік якої забризкав білу дитячу сорочку», «і її неможливо відіпрати, бо це ваша пам'ять, вона з вами назавжди», ці картини з чужого дитинства геть не схожі на закарбовані в пам'яті самого Махна зі селища над Джуриркою, де полуниці називали «трускавки». І росли вони рясно тільки в одному саду, де дітлахи обриваючи їх вночі похапцем разом з листям і травою, закидали за пазуху, коли старий сторож засинав, а його пес десь зникав у своїх псячих справах. Ну хіба ще спогад про куплені на базарі в Чорткові ягоди, які насипали в скручений газетний конус і товкли в переповненому автобусі по дорозі додому так, що через газетний папір «через якийсь час проступали червоні плями роздушених полуниць і пахло полуничним сиропом». Червоні плями від полуниць і солодкий запах ягід – це, напевно, єдине, що поєднує дитячі спомини людей, котрі живуть на різних континентах, єдине спільне в *своєму* і *чужому* культурному просторі, але ж «той автобус завжди зупиняється на зупинці галявини дитинства й роздушених полуниць» і завжди повертає нас до «полуничної галявини пам'яті» [4, с. 15].

В одному зі своїх інтерв'ю Махно зізнається, що помалу Тернопіль стає для нього містом порожніх вулиць. І на питання «чи в Нью-Йорку випадають сніги» він сказав, що так.

Після переїзду Махно починає писати прозу. До арсеналу його прозових творів на сьогодні належать збірка оповідань «Дім у Бейтінг Голлов», роман «Вічний календар» та п'ять збірок есеїстики. «Дім у Бейтінг Голлов» складається з восьми оповідань, чотири з яких українські, чотири – нью-йоркські. Сюжети оповідань поєднують два магістральні топоси – Чортків і Нью-Йорк. Наскрізними для збірки є теми дому і пам'яті, вони утворюють своєрідну вісь, на яку нанизуються події, епізоди, факти, спогади, роздуми. Дім – це відправна точка подальших змін, тимчасовий прихисток в оповіданнях «Дім у Бейтінг Голлов», «Польський ровер, руска рама», дім як місце пам'яті постає в оповіданні «Соло для дрозда»; дім як психологічна категорія, яка відображає стан «екзистенційної бездомності» і для хлопчика з оповідання «Польський ровер, руска рама», і для емігрантів та їхніх дітей («Бруклін, 42 вулиця», «Капелюх, дактилі, сливи», «Коли на шию надівають вінок із сухих чорнобривців»). Тема переїзду, переміщення, призвичаювання до *чужого*, обживання *чужого* простору, що для В. Махна співвідноситься з моментами

власного життя, також пов'язана з домом. Цікаво, що навіть образ ромів, яких автор описує в одному з епізодів оповідання «На автобусній», подається як такий собі маркер бездомів'я і підпорядковується розкриттю основного задуму – теми тимчасовості, невизначеності, неприкаяності, кочівництва.

На думку О. Демчук «гостра потреба» триматися «рідних теренів» рельєфно проступає в поетичних творах Махна. [2, с. 209]. Саме творчість є тією ланкою, яка повсякчасно поєднує старий дім з новим: «уповздовж літер і сторінок – / до підземних криниць до небесних річок / викладаєш з паперу / міст» [6, с. 374]. Зв'язок з рідним простором забезпечують образи-спогади, ретроспекції минулих подій, пов'язані з українським періодом життя. Доволі часто ці спогади репрезентовані образами рідних людей, як-от: мама, батько, дід, вуйко Федь, прадід тощо. // «я люблю слова де мама ще молода [6, с. 307]; «в новенькім «газоні» – затягуючись раз до разу – / мій батько чекає на маму – на розі» [6, с. 205]; «я називатиму кожну пучку світла Іваном / я згадуватиму дрібниці яких – на жаль – небагато: / Сян біжить за тобою – а ти втікаєш від Сяну [6, с. 306].

За словами Гайдеггера мова – це дім, в якому ми мешкаємо, тому єдиний вихід для емігранта, який хоче зберегти свою ідентичність, – це плекати свій «дім». Сам В. Махно стверджує, що для нього не є проблемою те, що він пише українською, а отже – залишається тільки для України. «Річ в тому, що і поезія, і проза, вони базуються на дуже делікатних стосунках письменника з мовою. А ці делікатні стосунки можуть бути лише тоді, коли мова для тебе є природною. Коли вона не є природна, то це одразу відчутно» [8].

Метафора дому повсякчасно з'являється в назвах його книг та окремих творів: «Дім на сімох вітрах» – вірш, «Одновітрильний дім» – збірка поезій, «Дім у Бейтінг Голлов» – збірка оповідань. В інтерв'ю «Українській правді» поет сказав: «Я думаю, що дім – це те, що завжди в тобі. Для мене дім це не тільки стіни, будинок, двір... Хоча це теж важливо. Але дім – це щось з іншої категорії. Коли тобі атмосферно зручно біля близьких друзів чи приятелів – оце для мене дім» [8].

За словами Махна «Одновітрильний дім» – це домівка, яку він створив і в якій мешкає в Нью-Йорку в безпосередній близькості від океану, а отже з огляду на його прагнення вічного руху в пошуках сенсів саме пошук лежить в основі творчості мистця, є її живим імпульсом і водночас стрижнем. Метафора дому-одновітрильника розкривається через мотив пошуку, адже на переконання поета дім має перебувати у вічному русі.

Поет екстраполює на свого ліричного героя почуття самотності, неприкаяності, пошуку дому як місця прихистку, стабільності, вкоріненості. У вірші «Диптих про поезію» він написав: «важливо йти додому – увійти в дім – мати дім / звикнути до предметів до запахів до себе» [6, с. 53]. В інтерв'ю Юлії Починок під назвою «А дим Вітчизни? А пуповина?» поет зізнався, що дім для нього – це і мова, і поезія, що міста Тернопіль і Нью-Йорк мають особливий статус у його житті та біографії. Водночас дім – це також місце пам'яті. Втративши його, людина ризикує забути про власний рід: «Дім, якому ми завдячуємо життям і смертю, перестає бути просто місцем, в якому ти спиш чи снідаєш, дивишся з вікна на дощ, перестаєш меблі, народжуєш дітей, чіпляєш фотографії чи змітаєш по кутках павутиння. Дім завжди, особливо в Україні, майже сакральне місце для кількох поколінь однієї родини, принаймні *наш дім* був таким» [4, с. 33]. В есеї «Дім» автор розмірковує, чи треба продавати дідівський будинок у маленькому містечку Базар, в якому він виріс і який дістався йому в спадок. У ньому ніхто не живе і він поступово руйнується й занепадає. Утім, письменник має намір залишити його як місце пам'яті.

Дім як пам'ять про минуле дитинство як втрачений рай згадується в романі «Вічний календар»: «Дім, – продовжував говорити мул-санітар, – у нашій пам'яті, Червонобоке Яблуко. Він з'являється нам не часто, так, як густа трава і квіти на весняних лугах. А те, що ми бачимо зараз, буде нашою майбутньою пам'яттю. Так влаштовано це життя» [5, с. 332].

Мотив мандрів є наскрізним у творчості В. Махна, а отже поет створює багато образів, пов'язаних із переїздами, міграцією, проте відправною точкою в нього завжди залишається дім, оскільки за його висловом головним простором життя завжди є дім, принаймні для того, хто у зв'язку з переїздами, змінював його часто.

Письменник зізнається, що питання втрати для нього – це також питання дому. «Я завжди собі ставлю питання: де мій дім? Інколи мені здається, що він на підшві моїх черевиків. Або у валізі. І це відчуття постійно тебе переслідує. Ти не можеш від цього відійти, бо ти розумієш, що жити на дві країни неможливо. Ось це система втрат. І коли ти зважуєш ці шальки, або коли ці роздуми проходять крізь тебе, вони і створюють цей момент письма» [11].

Часто у творах В. Махна за картинами буденності, які диктує його нова заокеанська реальність, за пошуками сутності поезії та місця поета в світі проступає стан неприкаяності, некоріненості, що видає вічний пошук поета своєї ідентичності на новій батьківщині, нерідко – у зіставленні себе минулого (у Тернополі) і теперішнього

(у Нью-Йорку), з рефлексіями щодо травматичності свого досвіду переїзду. Особливо гостро це відчувається у «перехідних» книгах Махна, які демонструють стан психологічного та творчого зламу («38 віршів про Нью-Йорк та дещо інше», «Дім у Бейтінг Голлов» тощо). Поет шукає відповіді на важливі питання: «Що означає мати дім для вічного мандрівника? Чи можливо взагалі знайти дім, якщо ти перебуваєш в екзистенційному стані мандрівника? Чи змінюється уявлення про дім протягом життя з набуттям досвіду? І чи не є дім для кожного з нас лише спогадом з дитинства, до якого ми волимо весь час повертатися завдяки нашій пам'яті?»

Ліричний герой, котрий в якийсь момент відчуває себе скрізь чужинцем, усвідомлює, що причиною цього є не лише зміна локусу проживання, але й самотність, відчуття екзистенційної некоріненості, що своєю чергою призводить до відчуженості й неприкаяності: «все нормально – мені не пороблено / я зарив – наче лис – під Тернополем / серце» [6, с. 315]. Поет розуміє, що він став іншим, і попри те, що він так само ідентифікує себе українцем, ці рядки для нього звучать радше як своєрідна спроба аутопсихотерапії.

Сучасний мандрівник зближується з емігрантом, утрачаючи міцні зв'язки з домом та подеколи перетворюючись на громадянина світу або номада, який «втільнює безкінечні переміщення, перманентну відірваність від місця і бездомність, відчуженість від будь-якого просторового локусу» [3, с. 127].

Постійне гойдання маятника між реальністю та уявним світом допомагає усвідомити, що кордони стираються, залишаючи тільки внутрішні кордони, що локуси та ландшафти неважливі, оптика одночасно наведена на увесь безмежний світ, зітканий із мозаїки фрагментів повсякдення, осколків вражень, подій та спогадів. Поет-мандрівник повсякчасно шукає себе в цих фрагментах буття, створює себе із деталей подорожей, спогадів, спостережень, пам'яті, різноманітних культурних кодів та знаків. У сучасному світі мандри та еміграція часто ототожнюються, поняття дому також зазнає змін. Тепер дім може бути менш сталою категорією, але акцент у творчості письменника-мандрівника саме на травматичному розриві з домом, а не власне на факті переїзду. Пошук нового дому дорівнює пошукові нового себе у зміненому часопросторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. «Василь Махно, або як стати американським поетом». Передмова до: Махно В.І. Поет, океан і риба. Харків: Фоліо, 2019. С. 3–14.
2. Демчук О. Український етнотип як самообраз у поетичних текстах Василя Махна. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, Том 33 (72) № 1 Ч. 2. 2022. С. 209.
3. Калинюшко О. Мандри як еміграція: літературний персонаж у пошуках самоідентичності (збірка оповідань Василя Махна «Дім у Бейтінг Голлов») Філологічні науки. Літературознавство. 1(326), 2016. С. 127–132.
4. Махно В. Уздовж океану на ровері. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 133 с.
5. Махно В. Вічний календар. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 624 с.
6. Махно В. Поет, океан і риба : вибрані вірші (1993–2018). Харків : Фоліо, 2019. 496 с.
7. Мініч Л., Демчук О. Вербалізація концепту «океан» у поетичній творчості Василя Махна. Закарпатські філологічні студії. Випуск 22. Том 2. С. 9-12. – URL: http://www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/22/part_2/1.pdf.
8. На дві країни. Як український письменник Василь Махно живе в Америці. Українська правда. 02.05.2018. – URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2018/05/2/230691/> (дата звернення 30.07.2023).
9. Павлова О. "Писання – це очищення мови від зайвих слів". – URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_pisannya-ce-ochischennya-movi-vid-zajvih-sliv-vasil-mahno/666053.
10. Поезія, подорожі, дружба та війна. Дискурс навколо творчості Василя Махна. В.Махно, Б.Задура. – URL: <https://zbruc.eu/node/114432>.
11. Поезія сьогодні фіксує час змін. К. Казімірова. – URL: <https://craftmagazine.net/vasyl-makhno>.
12. Починок Ю. Василь Махно: «А дим Вітчизни? А пуповина?». Українська літературна газета. 3 листопада, 2012. С. 8.
13. Рубчак Б. «Мандрівник, іноді риба». Передмова до Василя Махно. Cornelia Street Café. Нові та вибрані вірші 1991–2006. Київ: Факт, 2007. С. 7–22.
14. Старшова О. На перехресті простору і часу: простори Нью-Йорка в поезії Василя Махна. Мовознавство. Літературознавство. С. 120-127. – URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/39_2021/part_3/21.pdf.
15. Цимбал Т. Між двох культур: проблема збереження національної ідентичності в умовах імміграції. Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. Філософія : зб. наук. пр. Острог, 2009. Вип. 5. С. 130–138.

T. Shadrina. The eternal traveler: topos of home and memory in the works of Vasil Makhno. – Article.

Summary. The article studies the topos of "home" and "memory" in V. Makhno's works through the prism of his travels and identity transformation after moving from Ukraine to New York. The evolution of the concepts of "foreign" and "own" in the works of the New York period of the writer is clarified.

Key words: topos of home, topos of memory, own, foreign, identity, motive of travels.